

Jürgen Habermas

Η ΑΠΟΙΚΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ*

**Για την κατάσταση των διανοουμένων
της Ομοσπονδιακής Γερμανίας.**

Στα γκέτο της αριστεράς.

ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΝΩΡΙΤΕΡΑ το κίνημα της αμφισβήτησης είχε επινοήσει ένα σύνολο από στόχους, θέματα και συμπεριφορές, ένα σύστημα αναφοράς του οποίου σκοπός ήταν να διαιρέσει τις ψυχές σε δύο στρατόπεδα. Όχι ότι οι πιο ακαθόριστες θέσεις έγιναν ασθενέστερες απ' αυτή τη διπολική τάση· ούτε ότι ήταν υποχρεωμένες να υφίστανται ορισμούς και διατυπώσεις που είχαν τεθεί, από το μανιχαϊσμό φίλος/εχθρός και από προδικασμένες εναλλακτικές λύσεις. Αλλά εκείνη την εποχή οι όροι της συζήτησης είχαν τεθεί και οριστεί ξεκάθαρα... Σ' αντίθεση με ό,τι συμβαίνει σήμερα, όπου ο καθένας οφείλει να φαντάζεται τη δική του θεώρηση για την κατάσταση που επικρατεί στο περιβάλλον των διανοητικών και πολιτικών εντάσεων στο οποίο κινείται.

Ο περιορισμός αυτός δεν οφείλεται στο ότι η δόμηση του ιδεολογικού πεδίου έχει χάσει μεγάλο μέρος από την περιεκτικότητα της αλλά στο ότι, αντίθετα, είναι το αποτέλεσμα εξαιρετικά μονόπλευρων δομών. Μια κυκλική διαδικασία που οδήγησε στο κλείσιμο και στον αποκλεισμό παρέλυσε ένα παιχνίδι δίχως διέξοδο, στο οποίο όσοι συμμετείχαν ανεκάλυπταν να επιβεβαιώνεται η ιδέα που είχαν οι μεν για τους δε και μαζί μ' αυτήν ανεκάλυπταν και τη δική τους επιβεβαίωση. Αναφέρομαι στην αυτοαπομόνωση εκείνων που κατέφυγαν στο δογματικό ή ρεφορμιστικό γκέτο τους, με τον ίδιο ακριβώς ενεργητικό τρόπο με τον οποίο αποκλείστηκαν από την πολιτική «δημοσιότητα»

* Καθημερινός ή μάλλον βιωμένος κόσμος (lebenswelt)· όρος με τον οποίο ο Habermas παριστά τη σφαίρα της κοινωνικής ολοκλήρωσης (κοινωνικοποίηση) — βλ. *La crisi della regionalità nel capitalismo maturo* (Laterza, 1975) — που πράγματι ξεφεύγει από την επίδραση της θεωρίας των συστημάτων, αλλά που αυτή η τελευταία αναζητεί να «αποικιοποιήσει». Αυτή η κοινωνική ολοκλήρωση είναι κατά τρόπο αυθόρμητο εγγυημένη από παραδοσιακές αξίες ή από τη δημιουργία μιας δημόσιας γνώμης — βλ. *Storia critica dell' opinione pubblica* (Laterza, 1971). Η μετάφραση στα ιταλικά του δοκιμίου αυτού έγινε από κείμενο που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Esprit* (v.12,

Δεκέμβριος, 1979), αλλά ελήφθη υπόψη και το γερμανικό κείμενο (εισαγωγή στο *Parole chiave sulla situazione spintuale dell' epoca*, vol. 1000, msa Edition Suhrkamp, που συγκεντρώνει κείμενα των Fetscher, Hemka, Negt, Dahrendorf, Klage, Mommsen, Offe κ.ά.). Δυστυχώς δεν είχαμε στη διάθεση μας ούτε το γαλλικό ούτε το γερμανικό κείμενο. Το δοκίμιο μεταφράστηκε από το ιταλικό περιοδικό *Quaderni Piacentini*, τ. 74, 1980.

επιφυλάσσοντας για τους εαυτούς τους το ρόλο του φύλακα μιας δημοκρατίας που ωστόσο είναι περισσότερο στρατιωτικοποιημένη παρά αγωνιστική. Αν το σύνορο που κατ' αυτό τον τρόπο χαράχθηκε δεν οριοθετείται από φορτισμένες εντυπώσεις, χωρίζει εντούτοις πόλεις όπως η Φρανκφούρτη και το Αμβούργο με τρόπο τόσο πραγματικό που μονάχα το τείχος του Βερολίνου θα μπορούσε να το κάνει. Να γιατί εμείς, κόσμος της αριστεράς που δεν βρίσκεται στα γκέτο αλλά και που δεν θέλει να μένει εντελώς ξένος απέναντι στα όσα συμβαίνουν εκεί, απολαμβάνουμε ακόμα μια ελευθερία μεγαλύτερη από εκείνη που κατά κανόνα υπάρχει στα γκέτο αυτά. Γίνονται φυσικά προσπάθειες για έξοδο από το γκέτο, για παράδειγμα δυο δίκες καθημερινών εφημερίδων της αριστεράς, αλλά εκείνη η αριστερά που δεν αφέθηκε να αποκλειστεί από την κοινωνική ανταλλαγή, όπως από τη φιλολογική, επιστημονική και πολιτική ζωή ξαναβρίσκεται ένα ωραίο πρωινό «εκτός των τειχών».

Αναζητάμε την ενότητα και κλεινόμαστε από αγκάθια. Πώς φθάσαμε στην κατάσταση αυτή; Αν η εξήγηση δεν είναι εύκολη, ένα στοιχείο εξήγησης μπορεί να βρίσκεται στη φανερή αποτυχία αυτού του τμήματος της αριστεράς που γνώριζε τον τρόπο, μετά την εξάντληση του κινήματος της αμφισβήτησης¹, να διατηρεί ανοικτό το μυαλό της. Ή μετασχηματίστηκε, όπως στην περίπτωση των Νέων Σοσιαλιστών², σε μια αντιπολίτευση που προς στιγμή άσκησε κάποια επίδραση στους κόλπους των υπαρχόντων κομμάτων ή, όπως συνέβη με την περίπτωση του Sozialistisches Büro³, πειραματίστηκε πάνω σε νέες μορφές οργάνωσης που του επέτρεψαν ν' αποφύγει τους περιορισμούς της «εργαλειακής πολιτικής». Ενώ οι οργανωτικές αυτές προσπάθειες γνώριζαν την αποτυχία εμφανίστηκαν νέες μορφές διαμαρτυρίας γύρω από την ιδέα της υπεράσπισης του περιβάλλοντος: παρότι, όπως και στο παρελθόν, ήταν ελάχιστα ικανές να οργανωθούν, θα πρέπει να είναι ικανοποιημένες από το γεγονός ότι κατάφεραν να έχουν έναν απειλητικό ρόλο σ' ένα προκοινοβουλευτικό χώρο. Η ετερογενής σύνθεση και η γενικότητα των στόχων του οικολογικού κινήματος το κατέστησαν ασαφή παράγοντα ως τα σήμερα παρέμεινε αδιαπέραστο από τους σοσιαλιστικούς προσανατολισμούς.

Πιστεύω ότι, σ' αυτό το πλαίσιο, πρέπει να εξετάσουμε την πνευματική κατάσταση του γκέτο που επικυριαρχήθηκε από τα υπολείμματα του κινήματος της αμφισβήτησης και που όλα οδηγήθηκαν στο περιθώριο, είτε πρόκειται για εκτροπή προς τον κομμουνισμό του κόμματος και το νεο-σταλινισμό ή για αλλαγή πορείας προς μια εναλλακτική κουλτούρα. Και η μια και η άλλη πρακτική συγκολλήθηκαν με την απομόνωση. Ο W. Kraushaar βλέπει στα νεο-ορθόδοξα κινήματα καθώς και στα αυθορμητιστα τα «προϊόντα της υπερβολικής εξύμνησης της εξω-κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης»⁴.

«Σε μια σύντομη φάση ακτιβισμού εισέδυσαν πολλά χρόνια παράδοσης. Φορέθηκαν . συνειδητά διαφορετικά ιδεολογικά κοστούμια: εδώ ταυτίζονταν με το λενινισμό, εκεί με το μαοϊσμό· εδώ με το σταλινισμό, εκεί με τον τροτσκισμό· εδώ με τον αναρχισμό, εκεί με τον καστρισμό. Ο ένας ρόλος αντικαθίστατο μ' έναν άλλο, μια ψεύτικη ταυτότητα ανταλλασσόταν με μιαν άλλη και δεν είναι λίγοι εκείνοι που, αισθανόμενοι την ανάγκη ν' αλλάξουν ρόλο, ταξίδευαν με τον τρόπο αυτό σ' ολόκληρη τη σκηνή της ιστορίας. Και σήμερα ακόμη, δέκα χρόνια μετά, μερικοί αρνούνται πεισματικά να περιορίσουν τις μεταμφιέσεις εκεί που θα έπρεπε: στο μουσείο. Παντού έμοιαζε σα να ήταν το σπίτι σου, είτε επρόκειτο για την Κίνα ή την Αλβανία, την Κούβα ή τη Σοβιετική Ένωση αλλά εδώ, μεταξύ Αμβούργου και Μονάχου, Κολωνίας και Βερολίνου υπάρχει μια έρημος, ένας χώρος που δεν συναντά πια κανείς κανένα»⁵. Από το άλλο μέρος όμως η ανοσία με την οποία αντιμετωπίζονταν οι εμπειρίες δεν ήταν μικρότερη: «Το απλό γεγονός πως, δίπλα στο πανεπιστημιακό γκέτο από το οποίο η φοιτητική αριστερά προσπαθούσε να βγει εδώ και δέκα χρόνια, οικοδομείται σήμερα ένα εναλλακτικό γκέτο, δεν αλλάζει καθόλου το ζήτημα και δεν οδηγεί παρά στην αλλαγή της μορφής της πολιτικής απομόνωσης που παραμένει ολική. Το γκέτο είναι πάντα γκέτο και η πιο ζωντανή προπαγάνδα δεν θ' άλλαζε τίποτα. Περάσαμε σχεδόν δίχως σύγκρουση από μια δεξαμενή αυθορμητιστών, που κινητοποιήθηκαν βολонταριστικά, σ' ένα εναλλακτικό κίνημα το οποίο κατείχε μια δική του πνευματική οικονομία. Έτσι, συγχρόνως, κατακάθισαν τα χαρακτηριστικά σχήματα και οι δομές της *autorité* που αλλού γίνονται όλο και περισσότερο ανώνυμες και, τον ίδιο καιρό, απρόσβλητες»⁶. Εξετάζοντας αυτό που συμβαίνει στη Φρανκφούρτη, ο Kraushaar συνεχίζει: «Τα κοινωνικά κέντρα που ιδρύθηκαν για να επιτρέψουν τις συνεχείς ανταλλαγές με τους εργαζόμενους που έχουν φύγει από την πατρίδα τους, μετασηματίστηκαν σ' ανεξάρτητους χώρους συνάντησης όπου οι ξενητεμένοι βρίσκονται μεταξύ τους· τα τυπογραφεία, αντί να τυπώνουν τις προκηρύξεις εργάζονται σχεδόν αποκλειστικά μ' εργολαβία· τα εργαστήρια παρήγαγαν μια συντεχνία τεχνικών καταδικασμένη σε μαρασμό και οι εκδοτικοί οίκοι παρουσιάζουν βιβλία που δεν είναι τίποτ' άλλο από αυτοδιαφημίσεις. Όση καλή θέληση κι αν έχουμε δεν μπορούμε να

μιλάμε για σχέσεις μ' άλλα στρώματα κι άλλες κοινωνικές τάξεις, σχέσεις που προηγουμένως όπως κι απ' εδώ και στο εξής, δεν υπήρχαν παρά πολύ σπάνια και σποραδικά' όσο για τους τελευταίους δεσμούς που υπήρχαν ακόμα με τον εξωτερικό κόσμο, κι αυτοί επίσης διακόπηκαν. Κάθε σχέση μέσων-σκοπού, που γινόταν κατανοητή στα πλαίσια της προοπτικής για κοινωνική επανάσταση, διαλύθηκε. Τα μέσα συμπτύχθηκαν, ο σκοπός εξαφανίστηκε. Κι αυτό συνέβη με τέτοιο τρόπο ώστε η απουσία κοινωνικών σχέσεων να συμπεκνωθεί σ' αυτή τη μορφή, χαρακτηριστική εκείνων που αποκαλούνται αυθορμητιστές»⁷. Αυτές οι θέσεις του Kraushaar για την υποχώρηση στα φρούρια του ρεφορμισμού και του δογματισμού είναι τόσο εξοργιστικές που να μην βρίσκουν αντιρρησίες. Μα, πριν απ' όλα, έχουν ανάγκη από εμπλουτισμό, αν λάβουμε υπόψη πως πρόκειται για συμπληρωματικά φαινόμενα. Στην πραγματικότητα, το κλείσιμο στα γκέτο είναι πριν απ' όλα το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας αποκλεισμού.

Ο εσωτερικός ψυχρός πόλεμος.

ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ δεν διαθέτουμε πειστικές αναλύσεις για τη σύντομη ρεφορμιστική περίοδο που προηγήθηκε του 1972 και για τη φάση της παλινόρθωσης, για την «πολιτική καμπή» που την ακολούθησε. Τα αποτελέσματα της καμπής αυτής έγιναν αισθητά στο πεδίο της διοίκησης και της νομοθεσίας, με τη μορφή της αλλαγής του συνταγματικού πλαισίου της Δημοκρατίας μας⁸. Όμως, η καμπή αυτή δεν πρέπει φυσικά να συγχέεται με τους ρητορικούς ενθουσιασμούς που τη συνόδευσαν. Παρ' όλα αυτά, σαν συμπτώματα μιας μεταβολής που επήλθε στον τρόπο σκέψης, που αποσπά το πνεύμα του ψυχρού πολέμου από την προσήλωση του στον εξωτερικό εχθρό για να το κατευθύνει ενάντια στον εσωτερικό εχθρό, οι λίβελοι των μανδαρίνων της νέας δεξιάς⁹ αξίζουν κάποια προσοχής. Η φιλολογία αυτή χρησιμεύει για να καλύψει εκείνους που πολιτικά και διοικητικά υποχρεώνουν την αριστερά να αναδιπλωθεί στο γκέτο. Δεν προτίθεται να ασχοληθώ εδώ λεπτομερειακά με τις όψεις του φαινομένου αυτού, αλλά θα περιοριστώ να διατυπώσω τρεις παρατηρήσεις γενικής τάξεως.

α) Οι ερμηνείες τις οποίες δίνει για την κατάσταση η φιλολογία αυτή προκύπτουν από την ακόλουθη προϋπόθεση: στην ομοσπονδιακή Γερμανία όλα πηγαίνουν προς το καλύτερο. Αυτές διαδίδουν μιαν αντίληψη για την ομαλότητα, η λειτουργία της οποίας έχει σκοπό να αμβλύνει την εντύπωση που προκαλείται από παρεκκλίνοντα φαινόμενα και από όλο αυτό που διαφεύγει από το μηχανισμό της κοινωνικής και ψυχικής ολοκλήρωσης: με μια λέξη, οι ερμηνείες αυτές οικοδομούν μια επιχείρηση αποευαισθητοποίησης. Μετά από όλα αυτά, το ότι τα πράγματα δεν πάνε τόσο άσχημα

στην ΟΔΓ είναι γεγονός δεδομένο: είτε γίνεται μια ιστορική αντιπαράθεση μ' άλλα πολιτικά συστήματα που ίσχυαν προηγουμένως στο γερμανικό έδαφος είτε, από διεθνή άποψη, γίνεται σύγκριση μ' άλλες ανεπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες. Η διαχείριση της κρίσης είναι επιτυχής: οι παράμετροι της οικονομικής ανάπτυξης ικανοποιητικοί· τα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας απορροφούν τις συνέπειες που έχει μια σχετικά υψηλή ανεργία- δεν υπάρχει αξιόλογη σύγκρουση με τα συνδικάτα, που ως ένα σημείο διατηρούν τον έλεγχο της βάσης· το κομματικό σύστημα συνεχίζει να εξουσιάζει τη μεγάλη πλειοψηφία των εκλογέων το κράτος δικαίου μέσες άκρες λειτουργεί· διαθέτουμε πλέον έναν Πρόεδρο που εξυμνεί το μεγαλείο των γερμανικών παραδόσεων — τι θέλουμε περισσότερο; Αν εξετάσουμε την πραγματικότητα αυτή από την άποψη της στατιστικής και περιοριστούμε στους θεσμούς, δεν θα αντικρύσουμε φυσικά την εικόνα μιας ήσυχης κοινωνίας, αλλά την εικόνα μιας κοινωνίας που έχει διαταραχθεί σε πολύ μικρό βαθμό από ψευτο-πολώσεις. Ακριβώς, η απολογητική εικόνα μιας κοινωνίας της οποίας η ολοκλήρωση προχωρά και πραγματοποιείται ικανοποιητικά, παρά τις δονήσεις που θα μπορούσαν να την ταραξούν¹⁰.

Σ' ορισμένους κοινωνικούς τομείς, ιδιαίτερα σ' εκείνους της πολιτιστικής αναπαραγωγής, οι δονήσεις αυτές συμβαίνει ν' απλώνονται και να προκαλούν παραφωνίες· αυτές οι τελευταίες θεωρούνται ότι είναι το αποτέλεσμα μιας παραμορφωτικής και υποκειμενικής αντίληψης για τα πράγματα, όπως είναι η αντίληψη την οποία έχουν οι διανοούμενοι της αριστεράς που, εξαιτίας υποτίθεται της επίδρασης που ασκούν, θα προπαγανδίσουν στην κοινωνία τη δική τους κρίση και θα μολύνουν τον πληθυσμό μεταδίδοντας του τις νοσηρές αντιλήψεις τους. Οι ιδεολογίες — σύμφωνα με την αντίληψη που μέχρι τώρα ακολουθείτο — καλύπτουν τις αντιθέσεις συμφερόντων που γεννούν τις συγκρούσεις· αντίθετα, σήμερα, αν πιστέψουμε τον Schelsky, είναι η ιδεολογία των «παραγωγών συνείδησης» που γίνεται αυτή η ίδια η πραγματική, αν όχι η μοναδική, πηγή των κοινωνικών συγκρούσεων".

Το νέο στην άποψη αυτή δεν είναι τόσο ο ιδεαλισμός που αναποδογυρίζει την πραγματικότητα. Και δεν είναι καν η εξέλιξη που επιτρέπει την αντιμετάθεση των μερών. Είναι η ίδια η ιδέα περί ομαλότητας την οποία συνεπάγεται η οπτική αυτή — μια ιδέα σύμφωνα με την οποία οι κρίσεις συνείδησης, καθώς και εκείνες που αφορούν τα κίνητρα, δεν αποτελούν κρίσεις· τα σοβαρά προβλήματα που σχετίζονται με την κοινωνικοποίηση παύουν να είναι σοβαρά· μεταφερόμενες στο ψυχικό πεδίο οι συγκρούσεις δεν αντιπροσωπεύουν πλέον τις συγκρούσεις, οι δυσλειτουργίες της πολιτικής κουλτούρας δεν είναι πλέον δυσλειτουργίες, η διάβρωση των αξιών και των

τρόπων ζωής δεν αποτελεί πλέον διάβρωση και τα εγκλήματα σε βάρος του Συντάγματος δεν είναι σε καμιά περίπτωση εγκλήματα αλλά μονάχα φαντασιώσεις της αριστεράς, της οποίας η σημασία δεκαπλασιάζεται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Με τον τρόπο αυτό μπορούμε να αποφύγουμε προβλήματα που δε μεταφράζουν τις υποκειμενικές αντιλήψεις αλλά τις προόδους μιας «αποικιοποίησης του βιωμένου κόσμου», χάρη στην οποία ένα αυτονομούμενο οικονομικό και διοικητικό σύστημα επικυριαρχεί του καθημερινού, επικυριαρχεί σ' αυτό που βιώνεται.

β) Η νέα φιλολογία της δεξιάς δεν εισήγαγε νέα επιχειρήματα· αρκούσαν κι ήταν ευχαριστημένη με το να ξαναφρεσκάρει ένα οπλοστάσιο θέσεων που είχε ήδη χρησιμοποιήσει κατά τη διάρκεια των χρόνων του μεταπολέμου, απαλλάσσοντας το από ένα δυσφημισμένο πολιτικό περιβάλλον. Η επανάληψη αυτή επιτρέπει την επανένταξη των φιλελεύθερων, που γλίστρησαν στο πεδίο των νεοσυντηρητικών. Στην ουσία, πρόκειται για τρεις τύπους επιχειρηματολογίας που δεν θέλω να συζητήσω, αλλά να δείξω απλώς τις πνευματικές πηγές από τις οποίες προέρχονται.

Πριν απ' όλα διαπιστώνουμε ότι η κριτική, που ασκήθηκε κάποτε από τον Carl Schmitt, για τις ανεπιθύμητες συνέπειες που θα είχε μια ηθικοποίηση της πολιτικής παίζει ένα ρόλο πρώτου μεγέθους. Είναι η θέση των J. Gross και J. Fest που κατά τη διάρκεια μιας τηλεοπτικής μετάδοσης, με την ευκαιρία των σαράντα χρόνων από τη Νύχτα των καθρεπτών, έσπρωξαν τον ομοσπονδιακό Καγκελάριο, δίχως επιτυχία στη συνέχεια, να ρίξει στη θάλασσα ή τουλάχιστον να ανακινήσει με μετριοπάθεια τις ηθικές υποθέσεις που βαραίνουν το ναζισμό — υποθέσεις που φέρνουν εμπόδια στον πολιτικό ρεαλισμό και στην ελευθερία δράσης σε μια οικονομική δύναμη όπως είναι η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία. Στο ίδιο επίπεδο τοποθετείται η ευρύτατα διαδεδομένη θέση, σύμφωνα με την οποία η υπευθυνότητα που αποδίδεται στην πνευματική élite για την τρομοκρατία δεν οφείλεται μονάχα σε μια δογματική φιλοσοφία της ιστορίας, αλλά αρχίζει ήδη με τον ηθικό ουνιβερσαλισμό του Διαφωτισμού.

Ένα δεύτερο τύπο επιχειρημάτων αντιπροσωπεύει η θέση για τους θεσμούς, που υποστηρίζεται από τον Gehlen. Η θέση αυτή είναι η ακόλουθη: όσο περισσότερο οι αρχαϊκοί θεσμοί χάνουν την εξουσία να προσανατολίζουν αυτόματα τις δραστηριότητες τους — καθώς διαλύεται σιγά-σιγά από τη σκέψη και την παρατήρηση η *autoritá* τους — τόσο περισσότερο το βάρος των αποφάσεων αφορά τα άτομα και τόσο περισσότερο ο ατομικός αυθορμητισμός, που έχει απελευθερωθεί, προσανατολίζεται προς την αναρχία, προς έναν υποκειμενισμό δίχως όρια, κλπ. Αυτή η πολεμική ενάντια στον «ανθρωπισμό»

επανέρχεται σήμερα στη ζωή με πολύ ευρύτερο τρόπο — κυρίως μπροστά σε μια «παιδαγωγική της χειραφέτησης» που δεν εννοεί να περιοριστεί μόνο στην πειθώ κάποιου από δεύτερο χέρι — για να αποτυπωθεί στη μνήμη των παιδιών όπως συμβαίνει με την εργασία και με την αγάπη για την τάξη.

Τρίτος προσανατολισμός: ο νεο-χεγκελιανισμός των H. Freyer και J. Ritter, που μετασχηματίζεται σε μια θεωρία του μετα-Διαφωτισμού, της «μετα-Ιστορίας», κι αποδεικνύεται ικανός να επαναφέρει τα επιστημονικά ρεύματα στην αγκαλιά μιας διάχυτης παράδοσης. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, η οικονομία και η διαχείριση, η τεχνική και η επιστήμη ενοποιούνται, κάτω από το σιδερένιο χτύπημα του εκσυγχρονισμού, σ' ένα σύνολο αντικειμενικών νόμων που αποφεύγουν κάθε ετερογενή επίδραση, καλύπτονται από έναν καθαρά τυπικό ορθολογισμό και που, απαλλαγμένες από τις πολιτιστικές αξίες κι από τις σχεδόν φυσικές παραδόσεις, οικοδομούν ωστόσο απ' αυτές το συμπέρασμα τους. Μ' αυτό τον τρόπο ο Διαφωτισμός, που προτίθετο να ξεχωρίσει ό,τι ζωντανό υπήρχε στην παράδοση, απογυμνώνεται εντελώς από την κριτική δύναμη του. Εξαιτίας αυτών των αρχών μπορέσαμε να δούμε πρόσφατα στη Βαυαρία και στο Μπάντεν-Βύρτεμπεργκ, τις δημόσιες βιβλιοθήκες και τις εκπαιδευτικές θέσεις να εκκαθαρίζονται από καθετί που δεν συμφωνεί μ' αυτή τη διαίρεση της εργασίας ανάμεσα στο θετικισμό και στο σκοταδισμό.

Όταν στις αρχές των χρόνων του Εβδομήντα διαδόθηκε ένας νέος δογματισμός μεταξύ των φοιτητικών γραμμών, προσπάθησα αρχικά να μη σκέπτομαι ότι η σημαντική κριτική που αναπτύχθηκε ενάντια στο σταλινισμό, την οποία εμείς δεν δυσκολευτήκαμε να αναπτύξουμε στα χρόνια του Πενήντα, ήταν ανώφελη. Λίγο καιρό αργότερα, αλλά σε άλλα επίπεδα, δοκίμασα παρόμοια αισθήματα όταν υποκινήθηκαν ξανά όλα τα επιχειρήματα που είχαν ανακινηθεί κατά τη διάρκεια των κριτικών συζητήσεων με τον G. Schmitt, με τον Gehlen και τους τεχνοκράτες θεωρητικούς. Το εκπληκτικό σ' όλα αυτά δεν ήταν τόσο η «επιστροφή της συνήθειας», αλλά το γεγονός ότι τα προβαλλόμενα επιχειρήματα που προέρχονταν από τους θεωρητικούς προάγγελους του ναζισμού και επανελήφθηκαν αμέσως μετά τον πόλεμο, μόνο και μόνο επειδή το περιβάλλον των διανοουμένων της ΟΔΓ κράτησε μια κάποια απόσταση, χρησιμοποιούνταν σήμερα για να τροφοδοτήσουν μια πολιτική θεωρία που- υποστήριζε αποκλειστικά το Κράτος. Θα αλλοιωθεί λοιπόν, ήδη από τώρα, η Δημοκρατία;

γ) Το τρίτο φαινόμενο που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι το φιλολογικό είδος του pamphlet, που ουδέποτε καλλιεργήθηκε πραγματικά στη Γερμανία, γνωρίζει

καταπληκτική άνθιση στους κόλπους της δεξιάς. Η περιστασιακή φιλολογία προσπαθεί να ικανοποιήσει μια απαίτηση, την οποία ο Lübbe διατύπωσε μ' αυτούς τους όρους: «Η επαγγελματική φιλοσοφία, που με ζήλο ασκείται στα σεμινάρια, δεν μπορεί να έχει την αξίωση να αναγνωρίζεται ως παράγοντας αρμόδιος για τη διαμόρφωση συνειδήσεων και ιδεολογιών αφού δεν καταφέρνει να εξαλείψει, στα όρια του δυνατού, τη σχολαστική γλώσσα και την κορπορατιβιστική συμπεριφορά που εξακολουθούν να τη χαρακτηρίζουν και αφού συνεχίζει να εξακοντίζει ρητορικά φιλολογήματα»¹². Για να λέμε την αλήθεια οι Lübbe, Spreemann, Schelsky, Mayer, Sontheimer κι όλοι οι υπερασπιστές της «ελευθερίας της επιστήμης μέσα στο ομοσπονδιακό Κράτος», καταλαβαίνουν τη «συζήτηση των διανοουμένων» με τους όρους της παραστρατιωτικής δέσμευσης και ενασχόλησης στο μέτωπο ενός σημασιολογικού εμφύλιου πόλεμου. Χρησιμοποιώντας τα μέσα της πολιτικής γλώσσας εκδηλώνουν το ενδιαφέρον τους για την κατάληψη του πεδίου της ορολογίας, για τις στρατηγικές της κυριαρχίας, για την επανάκτηση της εξουσίας την οποία πρέπει να ορίσουν, εν συντομία για την ιδεολογική σχεδιοποίηση. Είναι πράγματι γεγονός, ότι στους κόλπους του κινήματος της αμφισβήτησης η καταχώρηση και η ρύθμιση των πολιτικών περιεχομένων έχει διαταραχθεί. Αλλά ποτέ δεν κατανόησα, πως ήταν δυνατό να πιστεύουμε στα σοβαρά ότι οι θεμελιώδεις αντιλήψεις της πολιτικής θεωρίας θα μετασχηματίζονταν μακροπρόθεσμα εξαιτίας του γεγονότος ότι συμπύκνωναν τις σύνθετες τεκμηριώσεις και ότι σ' αυτές σταθεροποιούνταν ανανεώσεις και οι εμπειρίες της μαθητείας. Το αντικειμενικό πνεύμα δύσκολα κινητοποιείται στο όνομα της αριστεράς ή της δεξιάς από τους επιστρατευμένους πράκτορες μιας πολιτικής γλωσσολογίας. Του λοιπού η τάση για ρητορική και γλωσσολογική χειραγώγηση, που παρατηρείται στους συγγραφείς αυτούς — που θα ήθελαν, μιμούμενοι τις μεθόδους του, να ξεγέλασαν έναν εχθρό που αυτοί τον αποκαλούν πονηρό — εξηγείται με δύο τυπικά γερμανικούς παράγοντες. Αναφέρομαι πριν απ' όλα σε μια σημασιολογική απελευθέρωση συγκινησιακών φαινομένων που, ως τα σήμερα, βρίσκονταν σε λήθαργο ευτυχώς, κάτω από την επίφαση ενός κλίματος δημόσιας γνώμης που ήταν κατά τρόπο αποφασιστικό φιλελεύθερο: οι μνησικακίες ενός Ziesel στον καιρό τους υπήρξαν αυτό που υπήρξαν, αλλά σήμερα οι Ziesel ξεχύνονται απ' όλες τις μεριές¹³. Σκέφτομαι εξάλλου το μεγάλο συνασπισμό των φιλοσόφων της τάξης, που ανακατεύουν τα πλέον ανόμοια πράγματα σ' ένα φιλελεύθερο συντηρητικό ιδίωμα, με μια τόσο γενική πρακτική που επανασυμφιλιώνει τους κριτικούς ορθολογιστές με τους αριστοτελικούς, τους οπαδούς του σχετικισμού με τους δογματικούς, τους εμπειριστές με τους ορθολογιστές κι όλους αυτούς με τους χεγκελιανούς, της δεξιάς φυσικά!

Συστηματική φθορά της επικοινωνίας.

ΑΠΟ ΤΗ ΣΤΙΓΜΗ που ενδιαφερόμαστε να σπάσουμε τον κύκλο κλείσιμο/αποκλεισμός, τίθενται ουσιαστικά δύο τύποι καθηκόντων. Πριν απ' όλα οφείλουμε να αναπτύξουμε μια ριζοσπαστική ανάλυση και επιπλέον να ασχοληθούμε με μια τολμηρή επίθεση, για να υπερασπιστούμε και να επαναφέρουμε στο σωστό δρόμο τις αρχές και τις παραδόσεις το πνεύμα των οποίων μόνο επιτρέπει να διατηρήσουμε στη ζωή μια γερμανική Δημοκρατία, απελευθερωμένη απ' αυτό που ο Hans Mommsen ονομάζει «το βάρος του παρελθόντος»¹⁴.

Η νέα δεξιά, από τη μεριά της, τίθεται σ' επιφυλακή ενάντια στην έκλυση των αξιών με τη λογομαχία, ενάντια στη διάβρωση σχεδόν κληρονομημένων παραδόσεων, ενάντια στην εξασθένιση των θεσμών που ασκούν μ' αυτόματο τρόπο την εξουσία τους, ενάντια στην υπερβολή της ατομικοποίησης· αυτή θα επιθυμούσε να περιοριζόταν ο εκσυγχρονισμός στην καπιταλιστική ανάπτυξη και τεχνική πρόοδο, και συγχρόνως να διακοπεί η πολιτιστική αλλαγή, η πρόοδος της υποκειμενικότητας, ο μετασχηματισμός των νοοτροπιών και του τρόπου σκέψης και να σκληρύνει ο κορμός των παραδόσεων. Μπροστά στις αξιώσεις αυτές οφείλουμε να αναζωογονήσουμε στις συνειδήσεις την ιδέα και την αξιοπρέπεια του εκσυγχρονισμού — πράγμα που σημαίνει ότι οφείλουμε εκ νέου να συνειδητοποιήσουμε τις διαστάσεις ενός απεριόριστου ορθολογισμού. Οφείλουμε να ξεκαθαρίσουμε ότι μέσα από τις απεικονίσεις του δικαίου και της ηθικής υπεισέρχονται τελικά οι συμβατικότητες, μέσω της χειραφέτησης της υποκειμενικότητας, της απελευθέρωσης του αυθορμητισμού, αυτού που η κοινωνιολογία, μετά τον Durkheim, ονομάζει «ο θεσμοποιημένος ατομικισμός», επιβάλλεται η ευπαθής μορφή μιας εφαρμοσμένης στην πράξη ορθολογικής ηθικής, που στηρίζεται σε μια εκφραστική ηθική για την οποία ο Max Weber έλεγε πως είναι η εσωτερική λογική εξαιρετικά διαφοροποιημένων αξιών. Εκείνοι που θα επιθυμούσαν να θυσιάσουν αυτή τη λογική στο συνδυασμό εργαλειακής γνώσης και φθαρμένης παραδοσιακότητας θα διέτρεχαν τον κίνδυνο των δαπανηρών οπισθοδρομήσεων η γερμανική γη (και το αίμα)¹⁵ έχουν ήδη γνωρίσει τις ανάλογες εμπειρίες ενός εκσυγχρονισμού που περιορίστηκε στην οικονομική ανάπτυξη και στην τεχνική πρόοδο.

Το δεύτερο καθήκον μας, ακόμα πιο σημαντικό και δύσκολο, συνίσταται κατά την άποψη μου στην έρευνα εκείνου του άμετρου χώρου που αφορά τα πολλαπλά χαρακτηριστικά στοιχεία μιας εποχής για την οποία οι αξιέπαινες έρευνες αποδεικνύονται σήμερα ελλείψεις. Είναι η περίπτωση, ιδιαίτερα, των αντιδράσεων και

των μη σταθερών ανανεώσεων που ασχολούνται με την εξάλειψη των πατρογονικών κληρονομιών που είναι δυνατόν να ανοικοδομηθούν, είτε πρόκειται για τα φυσικά δικαιώματα ή ακόμα και προπάντων για πολιτιστικές κληρονομίες.

Στο Μανιφέστο ο Μαρξ εξυμνούσε με κάποια έμφαση την εξέλιξη του κινήματος με το οποίο ο καπιταλισμός άφηγε τη σφραγίδα του πάνω στις συνθήκες της ύπαρξης «κονιορτοποιώντας όλα τα ανθρώπινα και κατασκευασμένα σχήματα»: αυτός μπορούσε να το κάνει δίχως να είναι, όπως είμαστε εμείς, γεμάτοι αντιθέσεις, μπροστά σ' ένα δυναμισμό που τρέχει με μια ταχύτητα δέκα φορές 'μεγαλύτερη και πραγματώνεται κάτω από τα μάτια μας. Αρκετούς αιώνες ο καπιταλισμός καταβροχθίζει τις προ-αστικές παραδόσεις. Παρήγαγε έτσι τα αποτελέσματα που ο Μαρξ είχε κατά νου και βρήκαν την αντανάκλαση τους στον ουνιβερσαλισμό του Διαφωτισμού, στα ουτοπικά περιεχόμενα μιας τέχνης που έγινε αυτόνομη και με γενικό τρόπο στα αστικά ιδεώδη. Αλλά στο πλαίσιο μας βιωμένης ζωής, ευρύτατα ορθολογικοποιημένης, η καταβασανισμένη πατρογονική κληρονομιά, στο μέτρο που πρόκειται για μια παραδοσιακή κληρονομιά, δεν μπορεί πλέον να αναγεννηθεί. Να γιατί, στους πιο ανεπτυγμένους τομείς του καπιταλισμού, ο τύπος αυτός των παραδόσεων εξαντλείται: ακόμα και οι επιταγές μιας αυτόνομης πλέον οικονομικής ανάπτυξης και οι διοικητικοί έλεγχοι υπερφορτωμένων γραφειοκρατιών διαπερνούν τα ερείπια παραδοσιακών μορφών ζωής που πλέον έχουν τεμαχιστεί και πλήττουν τα ίδια τα θεμέλια που αποκαλύπτουν μορφές ζωής δομημένες από την επικοινωνία. Η προοπτική αυτή διαγράφει και επιτρέπει να διαφανεί ο κίνδυνος μιας καταστροφής την οποία θέτει σε κίνηση το ίδιο το σύστημα, που δεν θα έθιγε μονάχα τους μαραζωμένους παραδοσιακούς τρόπους ζωής αλλά και την ενδιάμεση δομή επικοινωνίας κάθε τύπου ανθρώπινης κοινότητας. Αν όντως έτσι έχουν τα πράγματα, δύο είναι σίγουρα οι εσφαλμένες αντιδράσεις: ν' αποφεύγουμε τα χαρακτηριστικά συμπτώματα της εποχής ή να δραπετεύουμε στην παραδοσιακότητα.

Δύο θέματα, η υπεράσπιση της Δημοκρατίας¹⁶ και η έρευνα των συμπτωματικών φαινομένων της εποχής, συγκλίνουν προς μια πρακτική υπόθεση την οποία ο Albrecht Wellmer διατύπωσε κατά τον ακόλουθο τρόπο σε σχέση με την εξαφάνιση των πατρογονικών κληρονομιών, που είναι αδύνατο να παλινορθωθούν: το «έλλειμμα ηθικότητας» που προκλήθηκε από την αναπαραγωγή των βιομηχανικών συστημάτων δεν θα μπορούσε να «συμψηφιστεί» παρά από σχήματα δημοκρατικής οργάνωσης που θα εγκαινίαζαν μια διαφανή σχέση μεταξύ της καθημερινής πραγματικότητας και των αναγκών του ατόμου από το άλλο μέρος¹⁷.

Η αποικιοποίηση τον καθημερινού.

ΚΑΘΕ ΕΠΟΧΗ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΖΕΤΑΙ από συγκρούσεις κι οξύτατες μεταβολές, που υποδηλώνουν μια βαθύτατη τροποποίηση που επέρχεται στις δομές. Στο πεδίο των κοινωνικών αμοιβαίων επιδράσεων τα κοινωνικά κινήματα επιτρέπουν να συγκεκριμενοποιήσουμε ευκολότερα τέτοιου είδους συμπτώματα. Στην ΟΔΓ, αυτή τη στιγμή, παρατηρούμε νέο-λαϊκίστικα κινήματα του τύπου εκείνου που παρακίνησαν τον Herbert Marcuse να μιλήσει για «λαό», για «άτομα που προέρχονται από κάθε κοινωνικό στρώμα», και να θεωρήσει ότι αυτά πήραν τη θέση, ως φορείς κοινωνικής αντίστασης, μιας εργατικής τάξης που σήμερα έχει ενσωματωθεί σε μεγάλο βαθμό". Μεταξύ των κυριότερων στοιχείων αυτού του νεο-λαϊκισμού, στην πρώτη θέση βρίσκεται το οικολογικό κίνημα, οι πρωτοβουλίες πολιτών, ασυντόνιστες μεταξύ τους, κι ένα ολόκληρο δυναμικό διαμαρτυρίας, ικανό να παράγει, μέσω ενός πιθανού «κόμματος συμφερόντων», νερό στο μύλο της CSU· πρέπει εδώ να θυμίσουμε το εναλλακτικό κίνημα που προήλθε από το ρεύμα της αμφισβήτησης, του οποίου η δραστηριότητα δεν περιορίζεται στη «σκηνή» των μεγάλων πόλεων, αλλά αναπτύσσεται σ' ευρύτερη κλίμακα, τόσο σε τομείς όσο και σε σχήματα προσεκτικά εξεταζόμενων σχεδίων, που περιλαμβάνουν ιδιαίτερα τις αγροτικές κοινότητες¹⁹· τέλος το φεμινιστικό κίνημα, που ξεπερνά το πλαίσιο μιας εναλλακτικής κουλτούρας και επικαλείται το ιστορικό κίνημα της χειραφέτησης.

Κανένα από τα αυτονομιστικά κινήματα που προήλθαν από εθνικές ή περιφερειακές συγκρούσεις και εμφανίστηκαν σχεδόν σ' όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, ειδικά στη Β. Ιρλανδία, στις Χώρες των Βάσκων, στο Βέλγιο, στην Ελβετία, δεν γεννήθηκε στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία. Σκέφτομαι όμως ότι σε μας το ενδιαφέρον για το εθνικό ζήτημα θα μπορούσε να αντιπροσωπεύει το ισοδύναμο μιας αμφισβήτησης του κεντρικού κράτους. Τελικά, όπως απέδειξε ο Horst Ehmke, το έθνος δεν ταυτίζεται με το εθνικό κράτος²⁰. Η ιδέα του έθνους σηματοδεύτηκε από τη γερμανική ιστορία και διατηρεί στενότερους δεσμούς με τους λαϊκούς περιφερειακούς πολιτισμούς απ' ό,τι σ' οποιοδήποτε από τα παλιά εθνικά κράτη ή στην ίδια την Ιταλία. Ενώ ο Pasolini στην πάλη του ενάντια στην εθνική αφομοίωση που προκλήθηκε από την κουλτούρα του καταναλωτισμού, στηρίζεται στις μορφές ζωής των χωρικών και του προλεταριάτου των ιταλικών περιοχών²¹, ο Martin Waiser, για παράδειγμα, μπορεί να εξακριβώνει έναν άμεσο δεσμό ανάμεσα σε παρόμοιες νοοτροπίες και στην κληρονομιά της εθνικής κουλτούρας· η γερμανό-ελβετική πατρίδα του και η εθνική πατρίδα του τελικά απέχουν και οι δύο πάρα πολύ από τη Βόννη.

Οι συγκρούσεις που συμβαίνουν στον ιδιωτικό και εσώτερο κόσμο, μετατοπισμένες στο ψυχολογικό πεδίο, εμφανίζουν τις λιγότερο καθαρές παραμέτρους από κείνες τις ενεργητικές μορφές διαμαρτυρίας· ο αυξανόμενος αριθμός των περιπτώσεων που απαιτούν ένα ψυχιατρικό χειρισμό, τα προβλήματα που αφορούν τη συμπεριφορά και διαδίδονται με την ταχύτητα επιδημίας, ο αλκοολισμός, η τοξικομανία γενικά, ο αυξανόμενος αριθμός των αυτοκτονιών και η νεολαιίστικη εγκληματικότητα αποτελούν ίσως συμπτώματα μιας «ακόμα μεγαλύτερης αποικιοποίησης» και τα σημάδια μιας απουσιάζουσας ολοκλήρωσης και μιας αποτυχημένης κοινωνικοποίησης. Προπάντων, τα οικογενειακά προβλήματα, τα λαϊκά κι εκείνα της εκπαίδευσης, των οποίων τη διαχείριση έχει η κρατική γραφειοκρατία, και την επιδιόρθωση τους αναλαμβάνουν κοινωνικοί θεραπευτές, που βλέπουν να αντιστρέφεται η ψυχολογική σημασία τους και που βρίσκουν διέξοδο είτε στα κινήματα διαμαρτυρίας των γονέων είτε στις μεταρρυθμίσεις, μολονότι δύσκολα μπορούν να εκτιμηθούν, αποτελούν επίσης δείκτες της φθίνουσας ικανότητας της κοινωνίας να συνδέσει τις νέες γενιές με τις αξίες που αυτή θεσμοποίησε.

Λιγότερο έκδηλες από τις δυνατότητες διαμαρτυρίας ή ανομίας, είναι εξάλλου οι μεταβολές και οι διακοπές που απειλούν την ομαλή συμπεριφορά του πληθυσμού. Τα τελευταία αυτά χρόνια οι κοινωνιολόγοι και οι μελετητές της πολιτικής κουλτούρας και της εκλογικής συμπεριφοράς συναντήθηκαν με το φαινόμενο αυτό. Ο Inglehart μιλά για μια «σιωπηρή επανάσταση»²². Οι «υλιστικές» αξίες της ευημερίας, της οικονομικής σταθερότητας και ασφάλειας, εσωτερικής και εξωτερικής, όπως οι κλασσικές αστικές αξίες της καριέρας και της άμιλλας, του εισοδήματος, της πειθαρχίας, της εργασίας κλπ., οπισθοχωρούν μπροστά στις «μετα-ματεριαλιστικές» αξίες: αυτοπραγμάτωση, αλληλεγγύη, ελευθερία γνώμης, συμμετοχή, συντήρηση της κουλτούρας και της φύσης, μετα-αστικές αξίες που δεν είναι πια εμποτισμένες από τον λειτουργισμό και την ιδιωτικοποίηση.

Η εικόνα αυτού του συνόλου, δύσκολο να την αγκαλιάσουμε, γίνεται λίγο πιο καθαρή αν σταματήσουμε να ξεκινάμε από τα σύνδρομα της συμπεριφοράς για να ασχοληθούμε με τις καταστάσεις που σήμερα προέρχονται από συμπεριφορές διαμαρτυρίας. Με τον τρόπο αυτό καταστράφηκε ο κορμός των πόλεων, ανατράπηκε το τοπίο από την οικοδομική δραστηριότητα, ενώ η βιομηχανοποίηση και η μόλυνση αποκαλύπτουν σταθερές αξίες, που ριζώθηκαν σε βαθιές δομές από την κατηγορία της αισθητικής και της τάξης. Στους φόβους που προκαλούνται από τα πυρηνικά απόβλητα, τα ατομικά κέντρα ή από τη χειραγώγηση των φυσικών πηγών υπάρχει, δίχως αμφιβολία, κι ένα

κομμάτι πραγματικού φόβου, που θα μπορούσε να έχει ανανεωτικά αποτελέσματα, αλλά αυτά εκφράζουν έναν άλλο φόβο μπροστά σε μια κατηγορία μακροπρόθεσμων κινδύνων οι κίνδυνοι αυτοί, που ακόμα δεν διακρίνονται και δύσκολα ελέγχονται, ξεπερνούν τα προγραμματισμένα, βιολογικά όρια της αντίληψης και τα ιστορικά όρια των δυνατοτήτων που διαθέτουμε για να κατανοούμε ορισμένα ζητήματα, για παράδειγμα τη δυνατότητα που επιτρέπει την πρόβλεψη στο χρόνο, την προσωπική ταυτότητα, τη σημασία της ηθικής υπευθυνότητας, κλπ. Αυτοί οι φόβοι αποτελούν παραδείγματα της υπερφόρτωσης στην οποία οφείλει να απαντήσει ο χώρος αυτού που έχει βιωθεί και του οποίου οι ικανότητες, στο χώρο και στο χρόνο, που περνούν μέσα από κείνες τις σημασίες, δεν αναπτύσσονται αναγκαστικά με τον ίδιο ρυθμό των διανοητικών αφαιρέσεων μιας τεχνικής χειραγώγησης που εφαρμόζονται τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική φύση.

Τα φαινόμενα που μιλάνε για ατροφία και ατονία στην επικοινωνία και στην κοινωνική ανταλλαγή είναι ακόμα πιο θορυβώδη. Ο εργαλειακός χαρακτήρας της επαγγελματικής εργασίας, η αλλαγή της θέσης στην εργασία, το γεγονός ότι η υποχρέωση για ανταγωνισμό και εισόδημα επιτυγχάνονται ήδη από την ίδια τη στοιχειώδη εκπαίδευση· ότι οι υπηρεσίες, οι σχέσεις και οι χρόνοι της ζωής μεταφράζονται σε χρήματα· ότι το πεδίο της προσωπικής ζωής επανακαθορίζεται με τους όρους της κατανάλωσης· ότι οι σφαίρες της άτυπης και ιδιωτικής δραστηριότητας κατακτώνται από τον κανόνα και γραφειοκρατικοποιούνται και, προπάντων, ότι η πολιτική και η διοίκηση γίνονται επικυρίαρχοι του σχολείου, της οικογένειας, της εκπαίδευσης, γενικά της πολιτιστικής αναπαραγωγής: όλες αυτές οι εξελίξεις μας αναγκάζουν να συνειδητοποιήσουμε ένα νέο προβληματικό χώρο, που εμφανίζεται στα όρια του «συστήματος» και του «καθημερινού».

Ξεκινώντας από το ιστορικό παράδειγμα της γέννησης του προλεταριάτου, ο Μαρξ απεδείκνυε αυτό που κρυβόταν πίσω από την κατηγορία της μισθωτής εργασίας, την προσαρμογή δηλαδή μιας σφαίρας της ζωής, έως τότε κοινωνικά ολοκληρωμένης, στις επιταγές ενός κωδικοποιημένου από το δίκαιο οικονομικού συστήματος, που βασιζόταν στην αξία της ανταλλαγής. Σήμερα, μέσω του χρήματος, η οργάνωση και η διοικητική απόφαση, υπάρχουν και σ' άλλα πεδία δράσης, με τον ίδιο τρόπο, αυτονομημένες σε συστήματα· αυτές απορροφούν τους τρόπους ζωής και τους ελευθερώνουν από φαινομενικά πεπαλαιωμένες και πολυέξοδες μορφές κοινωνικής ολοκλήρωσης — μια ολοκλήρωση που πέρανε από αξίες και κανόνες και μέσα από μια συμφωνία που επιτυγχανόταν με την επικοινωνία.

Έτσι, μερικές από τις «εκσυγχρονιστικές» μεταρρυθμίσεις οδηγούν στη νομική κωδικοποίηση των σχέσεων των οποίων η λειτουργία απέβλεπε στο να εξασφαλίσει την κοινωνική ολοκλήρωση. Η ασάφεια των εκσυγχρονιστικών επεμβάσεων στις σχέσεις γονέων και παιδιών, διδασκόντων και μαθητών, συναδέλφων, γειτόνων, κλπ., εξαρτάται από το γεγονός ότι αυτές σημαίνουν μια ρήξη με τους κανόνες τους οποίους είχε ενσωματώσει στην ύπαρξη η παράδοση και ταυτόχρονα μια ρήξη με τον προσανατολισμό που ακολουθείται σ' ό, τι αφορά τις αξίες. Η ρήξη αυτή πρέπει και μπορεί να ευνοήσει τη χειραφέτηση από τις αυστηρές σχέσεις κυριαρχίας, αλλά από την άλλη πλευρά συνεπάγεται τον κίνδυνο ενός γραφειοκρατικού στεγνώματος των σχέσεων επικοινωνίας, δηλαδή τον κίνδυνο μιας τυποποίησης που δεν μπορεί με κανένα τρόπο να είναι απελευθερωτική, αλλά μάλλον φορέας θανάτου, δεδομένου ότι θα πλήξει τις σχέσεις που, στην ουσία, δεν έχουν τυποποιηθεί. Ένα πρόβλημα του είδους αυτού τέθηκε στη συζήτηση που αφορά μια νέα ρύθμιση της πατρικής εξουσίας.

Προπαγανδίζοντας τις σφαίρες της ύπαρξης που υπακούουν σε νόμους τους οποίους χαρακτηρίζει μια ορθολογική πρακτική ηθικής και αισθητικής τάξης, οι μορφές του οικονομικού και διοικητικού ορθολογισμού οδηγούν σ' ένα είδος «αποικιοποίησης» του βιωμένου κόσμου. Ενωώ μ' αυτό την πτώχευση των δυνατοτήτων έκφρασης και επικοινωνίας που, απ' όσο μπορούμε να κρίνουμε, εξακολουθούν ακόμα να είναι απαραίτητες στις σύνθετες κοινωνίες αφού τα άτομα μπορούν να μαθαίνουν και να ανακαλύπτουν τους εαυτούς τους, ν' αντιμετωπίζουν τις συγκρούσεις τους και να ρυθμίζουν από κοινού τις συλλογικές συγκρούσεις.²³

Η εποχή των αποσπασματικών εμπειριών.

ΑΝ Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ είναι αδύνατο ν' ανοικοδομηθεί, αν η αποικιοποίηση του βιωμένου κόσμου εγκαταλείπει ζώνες που ερεθίζονται από μια κακοδαιμονία, που συνδέεται με τις απορίες που προκαλεί ο εκσυγχρονισμός, με ποιο τρόπο μπορεί να γίνει η επεξεργασία της κακοδαιμονίας αυτής στο χώρο της τέχνης, της φιλολογίας και της επιστήμης;

Στο αυτοβιογραφικό κείμενο ενός νεαρού γερμανού που διηγείται τη ζωή του στη Χαϊδελβέργη²¹ διαβάζουμε την ακόλουθη αναπόληση από το ξεκίνημα της φοιτητικής εξέγερσης: «Αρχίζοντας από το 1967 όλα φαίνονταν να έχουν οργανωθεί από συστήματα προσανατολισμού και ερμηνείας. Οι εμπειρίες από πρώτη ματιά εξουσιάζουν τις ιδέες. Αυτές βρίσκονταν πάνω από τα φαινόμενα. Είναι σχεδόν αδύνατο να ξεθάψουμε

φιλολογικές αντιστοιχίες, φανταστικές εκφράσεις, εικόνες δεμένες με τα μεγάλα γεγονότα δίχως αυτές να γίνουν στερεότυπα»²⁵. Ένας συγγραφέας, ο Urs Winder, διατυπώνει σ' ένα παρόμοιο πλαίσιο την ίδια άποψη: «Και η φαντασία; Όποιος θυμάται, έπρεπε να πάει στην εξουσία, από κάποιο μέρος και σε μια δεδομένη στιγμή· αλλά σε μας, σε κάθε περίπτωση, μετά το '68 είδαμε να αναπτύσσεται μια καθαρή εχθρότητα για τη φαντασία και να ευνοείται η απαίτηση για μια εξαντλητική γνώση των εννοιών που αφορούσαν την κοινωνική πραγματικότητα»²⁶. Δεν γνωρίζω μέχρι ποίου σημείου οι παρατηρήσεις αυτές αντικατοπτρίζουν μ' ακρίβεια την κατάσταση στα τελευταία χρόνια του εξήντα —δεν θα υπενθυμίσω ότι την εποχή εκείνη πάρα πολύς κόσμος άκουγε σα να επρόκειτο για κάτι το σημαντικό τη θέση του Enzensberger σύμφωνα με την οποία η φιλολογία δεν θα απολάμβανε πλέον κοινωνικής νομιμότητας. Αλλά είναι βέβαιο ότι αυτές αποδίδουν καλά την ατμόσφαιρα που κυριαρχούσε στη σκηνή στα τέλη των χρόνων του Εβδομήντα. Στους κοινούς χώρους που σήμερα γνωρίζουν μεγάλη επιτυχία βρίσκουμε την αφηγημένη αντίθεση ανάμεσα σε μια φιλολογική εμπειρία που περισώζει το αποσπασματικό και που κατευθύνεται προς αυτό που διαφεύγει από την αντίληψη: το συγκεκριμένο, το επίμονο, το αυθόρμητο, το μοναδικό και, από την άλλη πλευρά, η επιστημονική αφαίρεση που καθιστά όλα τα πράγματα όμοια. Αν η σκιά του Adorno φτερουγίζει ακόμα πίσω απ' αυτές τις θεωρήσεις, τότε η τάση αυτή πάει ακόμα μακρύτερα: «Όταν οι σχετικοί με το άτομο μύθοι θα έχουν καταπιεστεί (και μετά απ' αυτούς και η φιλολογία επίσης θα εξαφανιστεί), τότε θα βασιλεύσει η επιστήμη, ακολουθώντας το σκοπό που χάραξε ήδη από το Διαφωτισμό. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως αυτή είναι ικανή για το σκοπό αυτό. Τότε η κοινωνία θα διευθύνεται οριστικά από τους νόμους της κοινωνιολογίας και η ψυχολογία θα λέει στους ανθρώπους αυτό που είναι και πώς να ζουν αυτοί θα το διδάσκουν στους κόλπους ψυχιατρικών ομάδων και καθένας απ' αυτούς που δεν θα παρέχει πίστη θα πηγαίνει σε ψυχιατρική κλινική... Η εικόνα που σχεδιάζεται εδώ, εκείνη του γενναίου νέου κόσμου του Huxley, δεν διαφέρει στη συνέχεια -πολύ από την ουτοπία του Bloch, αφού οι άνθρωποι που θα ζουν, στο μέτρο που θα ικανοποιούν τις κλίσεις τους, δεν θα έχουν καν ιδέα για την απώλεια της ελευθερίας τους»²⁷. Ο Bloch, ο δάσκαλος διανοητής και η άχρωμη ουτοπία του όπως το νερό της βρύσης τοποθετούνται εδώ στο ίδιο επίπεδο με τον Skinner... και τη θεραπεία της συμπεριφοράς· ο Διαφωτισμός περιορίστηκε σ' εργαλειακό λόγο, αφού η φιλολογία, πληρεξούσια των ατομικών μυθολογιών, μπορεί με την ίδια ορμή να αντιταχθεί στην επιστήμη και στην ουτοπία. Η διαλεκτική του Διαφωτισμού ανατρέπεται σε μανιχαϊκή εικονογράφηση των «nouveaux philosophes».

Δυο καθαρές τάσεις διαγράφονται στην πολιτιστική επικαιρότητα: η αμφιβολία απέναντι

στα η παραίτηση από τον φονξιοναλισμό και τη Νέα Πραγματικότητα, η υποτίμηση των μεγάλων θεωριών, η αποξένωση από τον συνιβερσαλισμό των Φωτισμένων. Από την άλλη επιβάλλονται ο προσανατολισμός προς τα παραδοσιακά σχήματα, προς την υποκειμενικότητα στο διήγημα και στο ρομάντζο, η «ρετρό» τάση στην πολεοδομία και στην αρχιτεκτονική, το ενδιαφέρον για το καθημερινό στην κοινωνιολογία, η υπερ-εκφραστική τάση στο σινεμά, η ανάκτηση της ευσέβειας και της ηθικής ζωής από τη μεριά της Εκκλησίας, η ιστορικο-αφηγηματική διήγηση και τα υπαρξιακά ζητήματα στη φιλοσοφία. Λατρεία του άμεσου, μείωση της κυκλοφορίας εξελιγμένων μορφών, ψυχολογικός αναρχισμός, εξύμνηση του συγκεκριμένου σ' όλη του την έκταση, σχετικισμός στην ίδια την επιστημονική θεωρία, τελικά εναλλαγή των συμβολικών μορφών, που προχωρούν από τον Οιδίποδα ως το Νάρκισσο, στην κριτική του πολιτισμού. Δεν θα προχωρήσω στην περιπλάνηση κάνοντας διάκριση μεταξύ σχημάτων που αρέσκονται να εκφράζουν εμπειρίες και μορφές που, δίχως να τους αποδίδονται περιεχόμενα και έννοιες, καταφέρνουν ωστόσο να τις αρθρώνουν πολύ καλά. Αλλά τουλάχιστον μπορώ να βεβαιώσω για ένα πράγμα: η ζωή γίνεται πάρα πολύ εύκολη όταν περιορίζεται στην παρόρμηση να καταγγέλει σημεία στα οποία εντοπίζεται το μη ορθολογικό και το σκοτεινιάσμα του πνεύματος της εποχής.

Αυτές οι ίδιες οι ενδείξεις δεν αντικατοπτρίζουν μια ανάγκη για το συγκεκριμένο, μια επιθυμία για αξιοπιστία, μια προσπάθεια να δοκιμάσουμε, εδώ και τώρα, την κριτική αξία των ιδεών, για να λάβουμε σοβαρά υπόψη τις ιδέες της ζωής μας, για να πραγματοποιήσουμε εκ του φυσικού την ανθρωπότητα; Η χεγκελιανή κληρονομιά του μαρξισμού, αυτό που πάντα τον διέκρινε από τον ουτοπικό σοσιαλισμό, εξαρτιόταν επίσης απ' αυτήν την ιδέα την οποία ιστορεί ο Wellmer: «Η θεωρία οφείλει να κατέχει γνώση, που να είναι επαρκής και κατάλληλη για τις ήδη υπάρχουσες μορφές της ελευθερίας, εφόσον η χειραφέτηση δεν είναι καθαρή άρνηση, αλλά μπορεί να προβλέπει το ξεπέραςμα της ελευθερίας αυτής». Μπορώ επίσης να πω πως στα πλαίσια του οπτικού αυτού πεδίου ο διανοουμενίστικος επαρχιωτισμός και το εναλλακτικό κίνημα βλέπουν να υπάρχει ένα νόημα το οποίο ξεφεύγει από την πολιτική ανάλυση που αφορά ένα σύντομο χρονικό διάστημα. Του λοιπού, το εναλλακτικό κίνημα γνωρίζει να ελευθερώνει από τον υψηλό αστικό ελιτισμό τις προϋποθέσεις που αφορούν μια μεταρρύθμιση των συνθηκών της ζωής.

Στο πεδίο της κοινωνικής θεωρίας βρίσκονται τα στοιχεία που επιτρέπουν να εργαστούμε πάνω στα συμπτωματικά φαινόμενα της εποχής μας²⁸. Ο Dahrendorf δουλεύει σήμερα χρησιμοποιώντας το ζεύγος των αντιλήψεων «επιλογές/δεσμοί» και ο Offe παίρνει για

λογαριασμό του το άλλο ζευγάρι «κοινωνική ολοκλήρωση/ολοκλήρωση στο σύστημα» προκειμένου να συγκεντρώσει φαινόμενα που δεν προσδιορίζονται και δεν εντάσσονται εύκολα στα σχήματα των θεωριών για την κοινωνική αλλαγή που επεξεργάστηκαν η μαρξιστική, βεμπεριανή και φονξιοναλιστική σχολή. Η θεωρία των συστημάτων δυσκολεύεται να ερμηνεύσει την αποικιοποίηση του καθημερινού με την έννοια ότι υπερσύνθετα κοινωνικά συστήματα παράγουν για να το πούμε έτσι εξωτερικά έξοδα για τα υπερφορτωμένα συστήματα της προσωπικότητας. Στους κόλπους της μαρξιστικής παράδοσης καταγράφεται, με τον ίδιο τίτλο των θεωρητικών του εκσυγχρονισμού, μια σταθερή επιστροφή στην ιστορική θεωρία του πολιτισμού. Κάτω από την επιρροή του άγγλου ιστορικού E.P. Thompson, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται πλέον προς τον «καπιταλισμό σαν πολιτισμό». Ο γενικός ορίζοντας των προβληματισμών αυτών χαρακτηρίζεται για παράδειγμα από τον E. Knödler-Bunte μ' αυτούς τους όρους «Μπορούμε να πούμε ότι όλα τα επαναστατικά κινήματα, περισσότερο από έναν και πλέον αιώνα, τροφοδότησαν τις διαδικασίες επιβίωσης προκαπιταλιστικών μορφών ζωής και παραγωγής. Η αντίθεση αυτή έρχεται σ' αντίφαση με το πολύ γνωστό μαρξιστικό σχήμα σύμφωνα με το οποίο η επανάσταση συνδέεται με την εξέλιξη των καπιταλιστικών σχέσεων; Τα νικηφόρα επαναστατικά κινήματα υπήρξαν στην πραγματικότητα προϊόντα μιας άλλης κοινωνικής τάξης, δηλαδή της τάξης των αγροτών; Και δεν πρόκειται για σοσιαλιστικές επαναστάσεις, αλλά για αγροτικές εξεγέρσεις ενάντια στον καπιταλισμό; Όσον αφορά τα επαναστατικά κινήματα στις βιομηχανοποιημένες δυτικές κοινωνίες, δεν αντιπροσωπεύουν μάλλον τις αντιστάσεις προς το βιομηχανικό σύστημα του εργοστασίου τη στιγμή του οδυνηρού περάσματος, που είναι γεμάτο από θυσίες, από μιαν αγροτική κοινωνία σε μια βιομηχανική κοινωνία; Οι επαναστατικές δυνατότητες δεν γεννήθηκαν κατά τη διάρκεια του περάσματος από το στάδιο των προβιομηχανικών κοινωνιών σ' εκείνο των βιομηχανικών καπιταλιστικών κοινωνιών;»²⁹. Τα ερωτήματα αυτά υπενθυμίζουν μια προοπτική που μνημονεύθηκε ήδη εδώ και μας οδηγούν στο να αντιληφθούμε και να κατανοήσουμε την καπιταλιστική εξέλιξη σαν τη διείσδυση ενός παράσιτου σε παραδοσιακές μορφές ζωής τις οποίες καταβροχθίζει. Η αστική κοινωνία εμφανίζεται λοιπόν σαν το παράσιτο των προ-αστικών πολιτισμών. Φυσικά, η εικόνα αυτή δεν πρέπει με κανένα τρόπο να αποκρύψει α) πως η κοινωνία αυτή απέχει πολύ από το να μην είναι παραγωγική στο πεδίο του πολιτισμού αλλά, αντιθέτως, άνοιξε το δρόμο για να αναπτυχθούν αυτόνομα σφαίρες της αξίας· β) πως το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα σταθεροποίησε μόνο μιαν απολιτική μορφή ταξικής κυριαρχίας, όμοια όμως πέτυχε ένα νέο επίπεδο κοινωνικής διαφοροποίησης, πλούσιο σε συνέπειες για την ανάπτυξη.

Στο πεδίο της αισθητικής θεωρίας ο Peter Bürger ξεσήκωσε μια καρποφόρα πολεμική, με τη θέση του για την αποτυχία που σημείωσε η αυτοκριτική της αστικής τέχνης, βεβαιώνοντας ότι «στην ιστορία τα κινήματα πρωτοπορίας αρνήθηκαν τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της αυτόνομης τέχνης: την απόσταση που χωρίζει την τέχνη από την πρακτική που έχει βιωθεί, τον ατομικό χαρακτήρα της παραγωγής όπως κι εκείνου της συνταγής και της μεθόδου. Όσο για την πρωτοπορία αυτή απέβλεπε στην εξάλειψη της αυτονομίας της τέχνης αξιώνοντας το πέρασμα της στην πρακτική που βιώνεται. Το πέρασμα αυτό δεν επαληθεύτηκε και του λοιπού δεν θα μπορούσε να βρει πλέον χώρο στο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας κι όχι βέβαια με τη μορφή του ψεύτικου αφανισμού της αυτονομίας της τέχνης»³⁰. Τα σφαιρικά πλήγματα που κατάφερε η κλασσική πρωτοπορία δεν αφορούσαν καθορισμένους προσανατολισμούς, αλλά τον ίδιο τον καλλιτεχνικό θεσμό. Δεδομένου ότι η τέχνη επέζησε αυτών των βίαιων κριτικών, η νέα-πρωτοπορία εξελίσσεται σήμερα με την έννοια ενός περισσότερο ή λιγότερο εκλεκτικού πλουραλισμού, που ακολουθεί την επιλογή των δικών της καλλιτεχνικών μέσων και αισθητικών προσανατολισμών, από τη στιγμή που δεν μπορεί να αντλήσει το κύρος της και την ισχύ της ως περίλαμπρης πρωτοπορίας από τα πλήγματα που καταφέρνει ενάντια στους εγκαθιδρυμένους κανόνες, από την κραυγή των αφορισμών, από τον κυνισμό κι από μια αδάμαστη υποκειμενικότητα. Ο σχετικισμός της ντύθηκε στο πένθος γιατί προέρχεται από την ταύτιση της με τη νεωτερικότητα.

Η άποψη του Bürger συγκρούστηκε με βίαιες κριτικές³¹, αλλά όλοι εκείνοι που αποπειράθηκαν να εγκαινιάσουν μια δίχως διακοπές συνέχεια ανάμεσα στην κλασσική και στη νέα πρωτοπορία συνάντησαν δυσκολίες. Τότε είναι πιο παραγωγικό να επαναλαμβάνουμε, όπως κάνει ο K.H. Bohrer, τη ντανταϊστική στάση που εξαφανίζει το όλο σαν εσωτερική σύγκρουση στη «Νέα Κουλτούρα» και τη σχετικοποιεί σε Λαϊκή Κουλτούρα, που χρησιμοποιώντας μια χυδαία μαζική κουλτούρα εξακοντίζει κτηνώδεια ηλίθιες εμπειρίες. Το αναρχικό punk σκοπεύει έτσι χαμηλά, κάτω από τη ζώνη από την οποία αναβλύζουν οι σπινθήρες μιας «επιθετικής ανυπακοής» που δεν θεωρείτο πλέον δυνατή. Αλλά είναι αμφίβολο το αν οι σπινθήρες αυτοί μπορούν να ελευθερώσουν τις βέβηλες φωτοχυσίες που περίμενε έναν καιρό ο Benjamin από τις σουρεαλιστικές υποσχέσεις.

Η διανοητική και πνευματική κατάσταση έχει σήμερα αποτυπωθεί από το μη-συγχρονισμό. Είναι τα φαινόμενα της κοινωνικής απόρριψης, τα πολιτιστικά υπολείμματα που ακόνισαν την τυπικά γερμανική θεώρηση των Ernst Jünger, Gottfried Benn, Martin Heidegger, Carl Schmitt. Τα πνεύματα αυτά διέκριναν στην ένταση που

υπάρχει ανάμεσα στα περασμένα παραδοσιακά κατάλοιπα, το μη δημιουργικό πάθος του ληστρικού παρόντος και τις φανταστικές φυγές τους σ' ένα παρελθόν που έχει επινοηθεί με σκοτεινό τρόπο. Η ευαισθησία τους απέναντι στα συμπτώματα του καιρού θα συμφωνούσε πολύ καλά με τα σκοτεινά φαινόμενα που κυριαρχούν σήμερα στη σκηνή. Θα έπρεπε λοιπόν να αισθανθούμε επίσης κάποια λύπη γιατί η πνευματική γραμμή αυτής της γενιάς που δεν είχε μονάχα θαμπωθεί, αλλά και εκπαιδευτεί επίσης από το Nietzsche, κόπηκε. Σ' ό,τι αφορά τη σημερινή κατάσταση, οι πιο παλαιοί από τους νεο-συντηρητικούς ο Armin Mohler ή ο Rüdiger Altmann, ικανοποιούνται να ξεφλουδίζουν με εικόνες τις προκλήσεις στο διαλυτικό μηχανισμό της σημερινής κουλτούρας³², ενώ η προσβολή του κινήματος της αμφισβήτησης θα μπορούσε να ξεσηκώσει τις νέες τάσεις των νεο-συντηρητικών αλλά εδώ δεν είναι Παρίσι· στην πράξη δεν υπήρξαν ομολογημένες αρνήσεις. Ο Günther Maschke ικανοποιείται με το να επαναλαμβάνει τις ιδέες που νανούριζαν ήδη στα χρόνια του πενήντα τους μαθητές του Schmitt ή του Gehlen. Εμείς δεν διαθέτουμε έναν Pasolini. Ο μοναδικός σήμερα που, εξαιτίας της πολιτικής του αφέλειας και απόστασης, διαιωνίζει ακόμα λίγο το νεο-ρομαντικό ριζοσπαστισμό και την πνευματικότητα των νέων συντηρητικών είναι ο Karl Heinz Bohrer.

Σ' ένα άρθρο του Η Γερμανία - μία πνευματική δυνατότητα, ο Bohrer δανείζεται από τον Syberberg την επαγγελματική του πίστη: «Αν δεν επιστρέψουμε στο στυλ που είναι έμφυτο σε μας, στο μεγάλο ύφος της φαντασίας, της μεταφυσικής, στο ύφος του απόλυτα Απαγορευμένου, τότε θα παραμείνουμε πνευματικά και διανοητικά αποικιοποιημένοι». Στη συνέχεια στρέφεται εναντίον εκείνων που, στ' όνομα του λόγου, της ηθικής, της λογικής και της κοινωνιολογίας κατασκεύασαν ένα ταμπού που το ονομάζουν «μη-ορθολογικό»; «Ο "λόγος όλων των ημερών" για τον οποίο μιλούσε ο Nietzsche, όπως και σήμερα, είναι η φονξιοναλιστική κοινωνιολογία, η τεχνοκρατική ιδέα για την Ευρώπη, οι στατιστικές που αντικαταστάθηκαν από την αισθητική, οι κοινωνικοί συνεργάτες που παραγκωνίζουν την πολιτική. Είναι η αριστερά όπως η δεξιά, είναι συγχρόνως μια ποικιλία πραγμάτων κι ένα μόνο πράγμα: είναι η απαγόρευση της σύγκρουσης». Κανείς δεν θα πρέπει να υποθέσει ότι παραθέτω τις φράσεις υπογραμμίζοντας τις απλά και καθαρά· έχω πολύ σαφή αίσθηση του ότι ανήκω σε κείνη τη δυτικογερμανική διάνοηση εναντίον της οποίας ο Bohrer, για παράδειγμα, εγείρει αγωγή. Οπωσδήποτε αυτό είναι το μόνο επίσημο πλαίσιο στο οποίο σήμερα μπορούν να συναντηθούν φράσεις που κάνουν λόγο για μια πολιτιστική εναλλακτική λύση· για παράδειγμα αυτή που είναι πάρα πολύ αληθινή: «Μόνο τολμώντας να πω "εγώ" είμαι σε θέση να αποπέμψω τις στατιστικές που ίσως αποκαλύψουν το σταχτί πέπλο της

δυτικο-γερμανικής θλίψης».

Ο Bohrer επικαλείται την αδάμαστη υποκειμενικότητα, την περιπέτεια και τις επιφανειακές ανακαλύψεις, «την εξέγερση ενάντια στους κανόνες», όπως τόσες άλλες θεμελιώδεις εμπειρίες της αισθητικής των σύγχρονων καιρών. Η ασυναρτησία του αρχίζει εκεί όπου υπερισχύει, με την εσφαλμένη μεταφορά του σουρεαλισμού στην πραγματικότητα (την οποία επικαλούνται δυο μορφές τρομοκρατίας), εκείνη η κατάληξη που είναι αντάξια του Stirner: «Το να εμπνεύσουμε δύναμη στην κουλτούρα δεν είναι ένα πολιτικό πρόγραμμα... Δεν μπορούμε παρά να προαισθανθούμε μια κουλτούρα σαν κι αυτή, να την υποστηρίξουμε με τη σκέψη». Φυσικά —κι εδώ βρίσκεται η αξία της νεωτερικότητας— μόνο στο επίπεδο των συμβολικών συστημάτων μπορούσε να εξηγηθεί η εσώτερη λογική της θεωρητικής, ηθικής και αισθητικής τάξης, με τρόπο τόσο ανεξάρτητο και ριζοσπαστικό ώστε ο Bohrer να μπορεί σήμερα να επικαλείται το «σωβινισμό του φανταστικού εγώ» δηλαδή τη σφαίρα των θεμελιωδών εμπειριών της αισθητικής ανανέωσης που έχει καθαρθεί από κάθε θεωρητική και ηθική προσθήκη.

Είναι καθαρό ότι όλες οι προσπάθειες που αποβλέπουν στην επανασυμφιλίωση, στο επίπεδο αυτού του πολιτιστικού συμβολισμού, των απομονωμένων σφαιρών που υπακούουν σε δικούς τους νόμους, εκβάλλουν στη συνέχεια σ' έναν ιδεαλισμό που εκπνέει. Αλλά αυτό που διαμορφώνεται πέρα από το όριο των σχημάτων που διατάσσονται εξ ολοκλήρου από τους θεσμούς της επιστήμης και της τεχνικής, του δικαίου και της ηθικής, της τέχνης και της φιλολογίας· πέρα από μια πολιτική που περιορίζεται στο να διοικεί και στα πλαίσια ενός εξαιρετικά κινητικού οικονομικού συστήματος, σημαδεύει την εμφάνιση, που έχει την ίδια έννοια με την πράξη, των διαδικασιών που ανασυνθέτουν τις διαφορές και την παρουσία στην καθημερινότητα νέων συμβατικών μορφών στις οποίες η εργαλειακή γνώση από τη μια πλευρά και από την άλλη η πρακτική ηθική και η αισθητική έκφραση ενώνονται και πάλι —όλα ένα δακτυλίδι σουρεαλιστικών εκδηλώσεων που μπορούν, στο τέλος των λογαριασμών, να μη σημαίνουν μονάχα οπισθοχώρηση, αλλά να αντιπροσωπεύουν επίσης κινήσεις για την αναζήτηση κάποιου πράγματος.

1. «Όλα συνέβησαν όπως συμβαίνει στην περίπτωση που ένα κίνημα, αποχωρισμένο από το τίποτα της ιστορίας, έχει πάρει φόρα, έχοντας στραμένη την προσοχή του τριγύρω και, αντιλαμβανόμενο την αδυναμία του, καταρρέει αμέσως. Τρέμοντας ότι χάνει το έδαφος κάτω από τα πόδια του, αναζητούσε σχεδόν ενστικτωδώς να αρπαχτεί από όλο αυτό που μπορούσε να προσφέρει ένα πολιτικό στήριγμα. Πριν ακόμα σβήσει ένα αντιαυταρχικό

κίνημα, η στάση αυτή διαμορφωνόταν σε μια τάση την οποία μιμούντο και οι μεν και οι δε. Μετά τον εξευτελισμό της εκστρατείας ενάντια στην ομάδα Springer, στα κριτικά πανεπιστήμια, και κυρίως στους αγώνες εναντίον των νόμων εκτάκτου ανάγκης, σε μια στιγμή κατά την οποία η πολιτική δύναμη των διαδηλώσεων βρισκόταν ήδη από καιρό σε πτώση, λαμβάνεται απόφαση για δράση από αγάπη για τη δράση. Έγιναν προκλήσεις εναντίον της εξουσίας με μοναδικό σκοπό να περισωθεί αυτό που μπορούσε ακόμα να σωθεί: η καθαρά τυπική αρχή της άμεσης δράσης. Για να πάρουμε μια ιδέα μπορούμε να πούμε ότι το κίνημα κινήθηκε κυριολεκτικά στο κενό: οι δραστηριότητες του, οι ομάδες του δεν διέθεταν πλέον κύρος, τα συνθήματα του έπεφταν στο κενό» (W. Kraushaar, *Autonomie oder Getto*, Frankfurt/M, 1978, σ. 57).

2. Οι Νέοι Σοσιαλιστές είναι η οργάνωση της νεολαίας του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος (SPD) · αριθμούν σήμερα γύρω στους 350.000 νέους κάτω των 35 χρόνων. Η διεύθυνση του Κόμματος τους θεωρεί σαν μια ομάδα εσωτερικού διαλόγου και σκέψης, προσδιορισμός που στην πραγματικότητα καλύπτει τις σταθερές ιδεολογικές εντάσεις μεταξύ των νέων και των οργάνων διεύθυνσης του Κόμματος μετά την άνοδο αυτού του τελευταίου στην εξουσία, το Σεπτέμβριο του 1969, στο πλαίσιο της σοσιαλ-φιλελεύθερης (SPD/FDR) συμμαχίας. Ενώ η SPD, σύμφωνα με το πρόγραμμα του Bad-Godesberg (1959), αποδέχεται το σύστημα έτσι όπως είναι και εκθειάζει ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων εύκαμπτο και συνετό, «ένα βαθμιαίο μετασχηματισμό των κοινωνικο-πολιτικών δομών» (θέση της διευθύνουσας επιτροπής του Κόμματος με την ευκαιρία του συνεδρίου της Βρέμης των Νέων Σοσιαλιστών το 1970), οι Νέοι Σοσιαλιστές θεωρούν ότι μια σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση, κατ' ανάγκη αιχμάλωτη των καπιταλιστικών δομών, δεν θα είχε άλλη εναλλακτική λύση από το να θέσει ριζοσπαστικά το ζήτημα αυτών των δομών αυτή πρέπει «να λογαριάζει όλες τις δραστηριότητες της σύμφωνα με τις ανάγκες μιας μελλοντικής σοσιαλιστικής κοινωνίας» (Συνέδριο Μονάχου, Δεκέμβριος 1969). Ανάμεσα στο 1969 και το 1971, οι Νέοι Σοσιαλιστές τοποθετήθηκαν σε μεγάλο αριθμό εδρών του Κόμματος (παρακινώντας, για παράδειγμα, το δήμαρχο του Μονάχου το 1972 να μην επιζητήσει μια νέα πληρεξουσιότητα). Οι Νέοι Σοσιαλιστές επεξεργάστηκαν μια στρατηγική σε δυο επίπεδα: ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων με σοσιαλιστική προοπτική, μια εργασία μαζικής πληροφόρησης που στόχο είχε τη συνειδητοποίηση των πραγματικών σκοπών των μεταρρυθμίσεων. Κι είναι η εργασία σε μαζικό επίπεδο που αποτελεί την αληθινή πρωτοτυπία του κινήματος. Η πρωτοτυπία αυτή ανευρίσκεται στην εξωκοινοβουλευτική δραστηριότητα (βλ. σημ.4) με την οποία οι Νέοι Σοσιαλιστές αρνούνται, με τον καιρό, να διακόψουν τις σχέσεις. Οι Νέοι Σοσιαλιστές αντιπροσώπευσαν κατ' αυτό τον τρόπο τη

Νέα Αριστερά στους κόλπους του Κόμματος (σ' επαφή με τη SDS του Rudi Dutschke και με το Κομμουνιστικό Κόμμα — DKP— επίσης, ειδικά με τη φοιτητική κομμουνιστική οργάνωση «Spartakus»). Σήμερα μπορούμε να πούμε ότι η «διπλή στρατηγική» των Jusos δεν συνάντησε συγκεκριμένες πολιτικές αντιδράσεις. «Οι ανακηρυγμένοι αντιπρόσωποι της Νέας Αριστεράς δεν κατέκτησαν μοχλούς εξουσίας στους κόλπους της SPD, εκτός από ορισμένους όπως οι πρώην πρόεδροι των Νέων Σοσιαλιστών K.D. Voigt και Wolfgang Roth που τοποθετήθηκαν με τη Νέα Αριστερά κι είχαν εκλεγεί στους κόλπους του Κόμματος» (Michael T. Greven, *Social liberalism e riformismo*, στο *Allemagne d' Aujourd'hui*, τ. 66, 1979). Σήμερα οι Jusos αντιπροσωπεύουν την αριστερή πτέρυγα του Κόμματος και ασκούν αποφασιστική αντιπολίτευση στην ηγετική ομάδα. Εντούτοις το κόμμα προνοεί για τις σχέσεις τους με τα νέα σχήματα των κοινωνικών κινημάτων: οικολογικό κίνημα, «Πράσινο Κόμμα», (Grüner Partei, που έλαβε το 10% των ψήφων στις τελευταίες περιφερειακές εκλογές του 1978), ποικίλες επιτροπές που εντάσσονται στις Πρωτοβουλίες Πολιτών (Bürgerinitiativen). (Σημ. του ιταλού μεταφραστή, Gianni Pianetta).

3. Το Sozialistisches Büro, είναι μια άτυπη μάλλον ομάδα ανεξάρτητων σοσιαλιστών. Η δημιουργία της καθώς επίσης και η κυκλοφορία του μηνιαίου «Linus» χρησιμεύουν ουσιαστικά για να αποτραπεί η διάλυση του φοιτητικού κινήματος και της εξωκοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης (βλ. σημ.4) προσφέροντας σ' όλες τις τάξεις ένα χώρο συζήτησης. Η Σοσιαλιστική Επιτροπή συντονίζει τις ομάδες παρατήρησης στον κόσμο της εργασίας και στα Πανεπιστήμια. Ασκει κριτική στην κοινοβουλευτική στρατηγική της SPD. Οι θεωρητικοί της κυρίως είναι οι Oscar Negt, καθηγητής στο Ανόβερο, Alexander Kluge και Rudi Dutschke (Σημ. ιταλού μετ.).

4. Ausserparlamentarische Opposition (APO): είναι το κίνημα της αμφισβήτησης στα χρόνια του 1965-1968 και διάφορες εκστρατείες της για ένα ανοικτό στην κριτική πανεπιστήμιο, ενάντια στον εκδοτικό οίκο Springer, ενάντια στον πόλεμο του Βιετνάμ κι ενάντια στο νόμο-σύνταγμα που ψηφίσθηκε στις 24 Ιουνίου 1968 (Σημ. ιταλού μετ.).

5. Kraushaar, *οπ. παρ.*, σ. 57.

6. Στο ίδιο, σ. 22.

7. Στο ίδιο, σ. 28.

8. Βλέπε για το πρόβλημα αυτό G. Frankenberg, Th. Krämer-Badoni, S. Meuschel, U. Rodel: «Politische Tendenzwende», στο M. Tohi-dipus, Der Bürgerliche Rechtsstaat, τ. 2, Frankfurt/M 1978, σ. 157.

9. Με τον όρο «Νέα Δεξιά» υποδεικνύεται ένα πρόσφατο ρεύμα λιποτακτών διανοουμένων που «πέρασαν στη δεξιά», από τους οποίους ο πλέον δραστήριος υπήρξε ο Kurt Sontheimer με το έργο του Das Elend unserer Intellektuellen (Η αθλιότητα των διανοουμένων μας), Hoffman und Campe, Αμβούργο, 1976. Ενώ ο Arnold Gehlen ή ο Helmut Schelsky (Ο άνθρωπος στον επιστημονικό πολιτισμό, Κολωνία, 1961) αντιπροσώπευαν παραδοσιακά την αντίθεση στην κριτική μαρξιστική σκέψη (ειδικά ενάντια στη Σχολή της Φρανκφούρτης) στα χρόνια 50/60, ενώ ο Hermann Lübbe ή ο Riehard Löwenthal (ό συνιδρυτής της Ένωσης για την Ελευθερία της Επιστήμης, που συγκεντρώνει τους πιο συντηρητικούς πανεπιστημιακούς, καθώς επίσης και ο ιδεολόγος της αντιπολίτευσης της SPD στον κομμουνισμό το 1970) αντιπροσωπεύουν μια γενιά φιλελεύθερων που αναστατώθηκαν από την εξωκοινοβουλευτική αντιπολίτευση και την αναγέννηση του Κομμουνιστικού Κόμματος, η Νέα Δεξιά αντίθετα είναι ένα πολύ πρόσφατο φαινόμενο: από τη μια πλευρά είναι επακόλουθο, όπως αποδεικνύει εδώ ο Habermas, της αποσύνθεσης της Νέας Αριστεράς, από την άλλη κρυσταλλοποιείται γύρω από την υπεράσπιση του κράτους Δικαίου την εποχή της ανάπτυξης της τρομοκρατίας. Ο Sontheimer, αντιτιθέμενος συνολικά στην αριστερή σκέψη, στο βιβλίο του ανακατεύει τους «βίαιους αναρχικούς και τις στρατηγικές επί χάρτου των Νέων Σοσιαλιστών». Το 1971, όταν δημοσίευσε τα θεμέλια του πολιτικού συστήματος της δυτικής γερμανικής Δημοκρατίας, ο Sontheimer κατηγορούσε ακόμη το μiasματικό αντικομμουνισμό των πρώτων είκοσι χρόνων της ΟΔΓ, αιτία για «μια μετατόπιση της συνταγματικής συναίνεσης προς τα δεξιά». Το 1975, το «Deutschland Magazin» (μηνιαίο της δεξιάς με αρχισυντάκτη τον Kurt Ziesel) χειριζόταν ακόμη τον Sontheimer σαν «κομμουνιστή».

10. Βλ. K. Sontheimer, Die Verunsicherte Republik, Monaco, 1979.

11 Helmut Schelsky, Die Arbeit tun die Anderen, Opladeu, 1975.

12. H. Luhbe, Unsere stille Kulturrevolution, Ζυρίχη, 1976, σ. 94.

13. G. Dürig, «Commenti sull articolo III»

(1973), in Maunz-Dürig, Herzog-Scholz, Grund gesetz-Kommentar, Μόναχο 1958. J. Busche, «Ist Gewalt-Romantik links», in Frankfurter Allgemeine Zeitung, 17 Μάιος 1978, σ. 3 — H. Lübbe, «Freiheit und Terror», in Merkus, Sett. 1977, σ. 823.

14. H. Mommsen, Die Last der Vergangenheit.

15. Υπαιτιγμός στο Blut und Boden, (σημ. του ιταλού μετ.).

16. H. Böll, Verteidigung der Republik, Rowohlt, 1977.

17 A. Wellmer, Terrorismus und kritische Gesellschaftstheorie, Suhrkamp, 1979.

18. H. Marcuse, Protosozialismus und Spätkapitalismus, Kritik, τ. 19, 1978, σ. 18.

19. B. Leineweber, K.L. Schibel, Die Alternativbewegung, στο W. Kraushaar, όπ. π., σ. 95.

20. Horst Ehmke, Was isf dus Deutschen Vaterland?

21. P.P. Pasolini, Scritti corsari.

22. R. Inglehart, «The, silent revolution in Europe», in American Political Science Review, τόμος LXV, 1971.

23. Οι δυσχέρειες τις οποίες συναντάμε σε μια έρευνα για την ταυτότητα επιδεινώνονται στα περιβάλλοντα στα οποία οι δομές της επικοινωνίας είναι πολύ απαιτητικές, εξαιτίας της έντονης αλλά τον ίδιο καιρό και εξαντλημένης προσωπικότητας τους. Ένα από τα σημεία των δυσχερειών αυτών είναι η εκ νέου πτώση σ' ένα συμφέρον που σημαδεύεται από το συγκεκριμένο και η σύνδεση με φυσικά χαρακτηριστικά, τα οποία δεν μπορούν να καταχωρηθούν, όπως το χρώμα του δέρματος και η ράτσα. Κι είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό επειδή τα δύο μεγάλα σύγχρονα κινήματα χειραφέτησης, το αμερικανικό κίνημα για τα αστικά δικαιώματα και το παγκόσμιο κίνημα χειραφέτησης της γυναίκας, στηρίζονται σε δεδομένα όπως αυτά της ράτσας ή των φύλων που δημιουργούν ένα πλαίσιο στο οποίο διαμορφώνεται ο πειρασμός για «συγκεκριμένες» λύσεις σαν απάντηση σε μια αναζήτηση της ταυτότητας που στοχεύει στη χειραφέτηση. Φιλολογικές μαρτυρίες δείχνουν ότι μερικοί από τους μαύρους ηγέτες και τις φεμινίστριες αγωνίστριες αποκλίνουν πράγματι, αναζητώντας τις ρίζες τους, εξυμνώντας τη ράτσα ή

τη θηλυκότητα. Ο Stephan Reinhart κλείνει το δοκίμιο του «Nach innen führt der geheimnis volle Weg, aber er führt auch wieder heraus» (στο W.M. Lüdke, Nach dem Protect Φρανκφούρτη 1979, σ. 158) μ' αυτή την παρατήρηση: «Δεν θα πρέπει να περάσει σιωπηρά το γεγονός ότι ο νέος ανορθολογισμός που εδώ παίρνει τη μορφή μιας νέας ναρκισσιστικής λατρείας του εσώτερου ψυχικού κόσμου και παρουσιάζεται πολύ-πλευρά στη φεμινιστική φιλολογία με αποσπάσματα που αναφέρονται στη βιολογία, και αρέσει σ' ε- κείνους που δεν εμπιστεύονται και στρέφονται ενάντια σε σχέδια για περισσότερο ανθρώπινες κοινωνίες, κι ακόμη σε κάθε μορφή διανοητικής αφαίρεσης... Κάποια ρεύματα στο φεμινιστικό κίνημα συμάχησαν μ' αυτή την ιδεολογία μιλώντας για το λόγο και το διανοούμενο σαν να επρόκειτο για δαιμονικές δυνάμεις και υπερασπιζόμενα την «αληθινή φύση» σ' ορισμένες περιπτώσεις προκάλεσαν σωβινιστικές ή φασιστικές μυθολογίες» (σ. 182).

24. W.M. Lüdge, Nach dem Protect, οπ. παρ., σ. 42.

25. Οπ. παρ., σ. 84.

26. Urs Widmer, 1968, στο Lüdge, οπ. παρ., σ. 21.

27. Karl Hielscher, «Über den Gegensatz von Kunst und Utopie», στο W.M. Lüdge, οπ. παρ., σ. 258.

28. Rolf Dahrendorf, Lebenschancen, Φρανκφούρτη, 1979.

29. Ανέκδοτο χειρόγραφο, 1977.

30. Peter Bürger, Theorie der Avant-garde, Φρανκφούρτη, 1974, σ. 72.

31. W.M. Lüdge, Antworten auf Peter Bürger Bestimmung von kunst und biirgerlieber Gesellschaft, Φρανκφούρτη, 1976.

32. Πάντως η συνεισφορά των συντηρητικών στην πολιτική αλλαγή δεν θα πρέπει να αγνοηθεί. Κάτω από την αιγίδα ορισμένου αριθμού σεβάσμιων ανθρώπων — παραθέτω μόνο τον Arnold Gehlen και για την αμεσότερη επιρροή του, τον Carl Schmitt — οικοδομήθηκε μια πνευματική δεξιά με ύφος εντελώς καινούργιο: Μια δεξιά που δεν αναφέρεται πια στο παρελθόν, που πολύ λίγο ασχολείται με «αξίες», με άμεση και ψυχρή νοημοσύνη, που θρέφεται πολύ λίγο από τα ιδεώδη που συσσωρεύθηκαν γύρω απ'

αυτήν. Η δεξιά αυτή δείχνει αυτό που πραγματικά ο άνθρωπος είναι, πώς γεννάται ένας θεσμός· αυτή τόλμησε να μιλήσει για κληρονομιά και βεβαιώνει ότι ένα έθνος είναι κάτι περισσότερο από μια επινόηση ποιητών. Αλλά πριν απ' όλα η δεξιά αυτή δεν αφήνει να πέσει κάτω η ιδέα γιατί θα μπορούσε να κάψει τον κονδυλοφόρο ή γιατί στο εχθρικό στρατόπεδο, μπορεί να κατηγορηθεί για «φασιστική», ή «αυταρχική» (Armin Mohlor «Symposium» στο Der Monat, 1/9/1978, σ. 20)

Απόδοση στην ελληνική: Κώστας Κατσουρός